

DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-40-07>

УДК 930.253:[378.4.093.5:930](477.54-25):929Слюсарський

М. В. ПРОЦЕНКО, аспірант кафедри історіографії,
джерелознавства та археології

e-mail: m.protsenko@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5236-4947>

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

НОВІ ДОКУМЕНТИ З БІОГРАФІЇ ІСТОРИКА А. Г. СЛЮСАРСЬКОГО (1900/1901–1980).

Мета дослідження. Провести огляд і аналіз документів з аспірантської справи доктора історичних наук, професора багаторічного декана (1947–1962 рр.) історичного факультету Харківського державного університету імені О. М. Горького (у наш час – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна) А. Г. Слюсарського.

Методологія дослідження. При роботі над статтею було використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу, а також спеціально-історичні: історико-біографічний, історико-порівняльний та історико-типологічний методи.

Наукова новизна. Введення до наукового обігу нових документів, віднайдених в Архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна, що дозволяють реконструювати частину аспірантських років життя А. Г. Слюсарського у Харкові, зокрема підготовку до захисту дисертаційного дослідження на тему: «Комітети незаможних селян України в період 1920–1921 р.р. (до НЕП'у)». У справі містяться його автобіографія, листок, який відображає його трудовий шлях тощо.

Висновки. Всі документи у цій справі можна розділити тематично на ті, які присвячені його біографії, офіційні документи щодо захисту дисертації, а також листування (зокрема, лист до проректора з наукової роботи університету І. М. Буланкіна). Ці матеріали розташовані у справі не за хронологією. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що під час Другої світової війни університет був евакуйований до м. Кзил-Орда (Казахстан), і у довоєнній аспірантській справі А. Г. Слюсарського могли не зберегтися певні документи, тому її збирали наново вже після повернення університету до Харкова у 1943 р. У сукупності подібні біографічні документи надають цінну інформацію про життя та діяльність, а також з'ясувати механізми захисту дисертацій у роки Другої світової війни. Антон Григорович є прикладом людини, яка, не дивлячись на життєві перепони, йшла до своєї мети і досягла її.

Ключові слова: А. Г. Слюсарський, історична наука, Харків, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, біографія, архівні джерела.

Як цитувати: Проценко М. В. Нові документи з біографії історика А. Г. Слюсарського (1900/1901–1980). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки*. 2025. Вип. 40. С. 63-67. DOI: : <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-40-07>

In cites: Protsenko M. V. (2025) New Documents for the Biography of the Historian A. H. Slyusarsky (1900/1901–1980). *V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin «History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences»*, Issue 40, (63-67), DOI: : <https://doi.org/10.26565/2227-6505-2025-40-07> (in Ukrainian)

Вивчення і актуалізація біографій вчених є доволі важливою справою. Завдяки ним можна простежити як творчий шлях, так і віднайти певні факти з біографії, які, можливо, вплинули на життєві погляди або наукові зацікавлення дослідника. У центрі нашої уваги Антон Григорович Слюсарський – доктор історичних наук, професор, декан історичного факультету ХДУ імені О. М. Горького (нині – ХНУ імені В. Н. Каразіна) у 1947–1962 рр. Його біографія цікава тим, що ця людина вже з малих років стала свідком, а згодом і учасником кількох масштабних соціальних потрясінь: Перша світова війна 1914–1918 рр., Громадянська війна 1917–1921 рр., Друга світова війна 1939–1945 рр. У зв'язку з цим, він був вимушений змінювати місця свого проживання: його рідне с. Свинюхи на Волині, Одеса, Київ, Харків. Під час Другої світової війни він переїхав разом з університетом до м. Кзил-Орда (нині – м. Кизилорда, Республіка Казахстан), потім проходив службу у лавах Червоної армії у різних містах Середньої Азії. Не дивлячись на це, Антон Григорович зумів стати знаним істориком, дослідником Слобідської України і зробити собі в цілому блискучу кар'єру.

Його біографія публікувалася у різноманітних виданнях, як-от «Учені вузів Української РСР», «Радянська енциклопедія історії України», «Історики Харківського університету» [2; 3; 4] тощо, у 1992 р. було опубліковано біобіліографічний покажчик [1], присвячений йому і т. д. Проте комплексного дослідження, яке присвячене вченому і зокрема його докладній біографії на даний час немає. Історіографія, присвячена постаті історика, базується в основному на окремих біографічних довідках в енциклопедичних і довідкових виданнях.

У даній статті ми зосередимося на документах, присвячених навчанню в аспірантурі А. Г. Слюсарського. Вони були виявлені нами в архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна у його аспірантській справі. Ці матеріали представляють цінність тим, що завдяки ним нам вдалося більш докладно описати цей період життя вченого, звернути увагу на деякі цікаві факти з його біографії, які раніше не були оприлюдненими. Всі документи у цій справі можна розділити тематично на ті, які присвячені його біографії (зокрема автобіографія), офіційні документи щодо захисту дисертації (оголошення про захист, відгуки опонентів, тези роботи тощо), а також листування (лист до проректора з наукової роботи університету І. М. Буланкіна). Зазначимо, що ці матеріали розташовані у справі не за хронологією. Можна припустити, що це пов'язано з тим, що під час Другої світової війни університет був евакуйований до м. Кзил-Орда (Казахстан), і у довоєнній аспірантській справі А. Г. Слюсарського могли не зберегтися певні документи, і її збирали наново вже після повернення університету у 1943 р. Сама ж справа була остаточно сформована у 1945 р. (це зазначено на титульному аркуші).

Варто зазначити, що одразу на титульному аркуші справи нами була виявлена помилка. Справа в тому, що на ньому зазначена невірна дата захисту дисертації А. Г. Слюсарським, а саме – 27 жовтня 1944 р., тоді як насправді він захистив свою роботу 19 травня 1945 р. (на титульному аркуші цей день відзначений, як дата затвердження). Ймовірно, мався на увазі не власне день захисту, а дата початку формування цієї справи. Всього до справи прикріплено 52 аркуші різноманітних документів, що стосуються аспірантських років майбутнього декана історичного факультету* і вони дають змогу детально відтворити той період у житті вченого, оскільки наразі про нього відомо небагато.

Розпочинається справа з листа А. Г. Слюсарського тодішньому проректору з наукової роботи університету І. М. Буланкіну (1901–1960), якого знав особисто ще з довоєнних років, з проханням розглянути можливість захисту його дисертації на якомусь з засідань університетської вченої ради. Лист датований 20 вересня 1944 р. і був відправлений з м. Термез (нині – Республіка Узбекистан), де він перебував на службі у Червоній армії. Перед цим, 23 серпня 1944 р. він подав заяву з тим же проханням до наукової частини університету (арк. 3 у справі). Виходячи з тексту цього листа, Антон Григорович зробив це особисто,

* Зазначимо, що Харківський університет був не першим закладом, у якому А. Г. Слюсарський навчався в аспірантурі. До цього з вересня 1929 р. по вересень 1931 р. він навчався в аспірантурі при Всеукраїнському історичному музеї імені Т. Г. Шевченка (у наш час — Національний музей історії України) у Києві. Тема його дисертації і науковий керівник у той період наразі невідомі.

оскільки у той час перебував у Харкові, ймовірно у відпустці. Він писав, що був у місті у 20-х числах серпня і хотів особисто зустрітися з проректором, але зробити цього не вдалося [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 1].

Після цього листа до справи прикріплено два звернення А. Г. Слюсарського до наукової частини університету з проханням прийняти до розгляду його дисертацію, датовані 1941 і 1944 рр. Першу таку заяву він подав перед початком радянсько-німецької війни, а саме 25 травня 1941 р. Його дисертація мала назву «Комітети незаможних селян України в період 1920–1921 р.р. (до НЕП'у)» (науковий керівник невідомий, можливо його не було). Захист мав відбутися 29 вересня 1941 р. (наказ № 83/68) о 14:00 на засіданні Вченої ради історичного факультету, але був скасований через евакуацію університету. Опонентами на захисті мали бути к. і. н., доц. І. Д. Бойко (1899–1971) і к. і. н., доц. М. А. Рубач (1899–1980) [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 2-6]. У його аспірантській справі також знаходиться чернетка (або один з перших варіантів) рецензії І. Д. Бойка і короткий відгук М. А. Рубача (обидва – позитивні) [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 23-39]. Частина рецензії І. Д. Бойка набрана на друкарській машинці і в ній містяться виправлення чорнилами самого автора. Інша її частина написана від руки, тому з цього ми можемо зробити висновок, що це не остаточний її варіант.

Звертає на себе увагу документ, який має назву «Особистий листок з обліку кадрів», датований 22 травня 1941 р. З нього можна дізнатися інформацію щодо його трудового шляху та деякі інші відомості про нього. Наприклад, є інформація про знання мов, розділена на дві графи: іноземні мови і мови народів СРСР. Так, А. Г. Слюсарський добре володів українською та російською мовами і слабо знав польську, чеську та німецьку мови. Оскільки він був уродженцем Волині, то цілком можливо, що три останні мови він міг чути і трохи знати завдяки своїй малій батьківщині. Також з документу можна дізнатися про партійні стягнення, які накладалися на Антона Григоровича. 3 січня 1934 р. отримав догану від керівництва Оржицького РК КП(б)У за «незабезпечення своєчасної перевірки педагогічних кадрів в районі», а 10 травня того ж року – сувору догану «за порушення агрономічних правил» [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 8]. Хоча у своїй автобіографії від 25 травня 1941 р. А. Г. Слюсарський зазначав, що партійних стягнень не мав. Скоріше за все, ці санкції були з часом з нього зняті. Крім того, тут зазначено, що він був знятий з військового обліку через хворобу до листопада 1940 р., а 19 листопада 1940 р. був знову взятий на облік [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 8].

У справі знаходиться список публікацій А. Г. Слюсарського, датований 25 травня 1941 р., і який налічує 10 позицій. При цьому 9 праць були опубліковані, а одна подана до друку. Деякі однакові з них були надруковані у різних виданнях. Їх можна віднести до партійних заміток, оскільки на той час Антон Григорович власне займався партдіяльністю. Ці публікації охоплюють період з 1932 по 1941 рр. і цей документ є важливим, оскільки демонструє початок формування бібліографії на той час ще майбутнього вченого [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 13].

Далі йдуть матеріали, які стосуються безпосередньо дисертації, зокрема анотація роботи, де вказана її структура і сторінки розділів та інших компонентів роботи. Також в аспірантській справі А. Г. Слюсарського містяться тези його дослідження, які відображають його хід та основні положення і висновки, які були отримані [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 14-18].

Після того містяться кілька характеристик Антона Григоровича як викладача (скоріше за все, вони також були потрібні для захисту дисертації), зокрема від історичного факультету ХДУ імені О. М. Горького (датована 15 вересня 1941 р.) і від Міжобласного колгоспного технікуму (реорганізований Український комуністичний сільськогосподарський університет імені Артема), датована 26 травня 1941 р., де А. Г. Слюсарський довгий час працював за основним місцем роботи. У факультетській характеристиці було зазначено, що він читав самостійний курс історії СРСР на літературному та історичному факультетах, і зі своєю роботою впорався добре (слово «добре» підкреслено олівцем). Також відзначено

дисциплінованість викладача і активну участь у громадському житті університету і Харкова [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 19]. У характеристиці з технікуму зазначено майже те саме, однак тут вже підкреслені і наукові здібності Антона Григоровича, зокрема те, що він «... є зростаючим науковим працівником», а також, що він неодноразово преміювався за гарну постановку викладання [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 20].

У справі також містяться різноманітні документи щодо підготовки до захисту дисертації А. Г. Слюсарським. У зв'язку з евакуацією університету до м. Кзил-Орда, захист його роботи не відбувся у 1941 р., як спочатку планувалося. Проте у 1944 р. цей процес відновився за ініціативи Антона Григоровича, який вочевидь мав на меті стати кандидатом наук попри всі складнощі, які спіткали його на цьому шляху. Отже, серед таких документів ми бачимо, наприклад, протокол засідання кваліфікаційної комісії історичного факультету з приводу допуску дослідження А. Г. Слюсарського до захисту. Це засідання відбулося 27 жовтня 1944 р. До складу комісії входили голова М. М. Пакуль (1880–1953) і члени С. А. Семенов-Зусер (1887–1951) та І. Д. Бойко (1899–1971). Було прийняте рішення про допуск Антона Григоровича до захисту і призначено опонентів: І. Д. Бойка та С. М. Королівського (1904–1976) [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 48].

Захист кандидатської дисертації А. Г. Слюсарського був призначений на засідання Вченої ради 19 травня 1945 р. і відбувався у залі засідань університету за адресою: вул. Вільної Академії (нині – Університетська), 16. При цьому, у той же день на цій же раді мали відбутися ще два захисти дисертацій: на ступінь кандидата філологічних наук мав захищатися І. М. Нагибін (1883–1950), а також на ступінь кандидата біологічних наук Л. Є. Крамаренко (інформацію про нього не знайдено, а дисертація не зберіглася у ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна) [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 6].

Згідно з протоколом захисту, який також міститься в аспірантській справі А. Г. Слюсарського, він відбувся успішно з наступними результатами: всього голосували 42 члени ради, голосів «за» – 36, «проти» – 2, утрималися – 2, недійсних бюлетенів – 2. Про це свідчить виписка з протоколу засідання Вченої ради університету, яка датована 23 травня 1945 р. і підписана вченим секретарем університету С. П. Браславським (1913–?) [5, Личное дело Слюсарского Антона Григорьевича. 1945-й год, арк. 51]. Головував на засіданні хімік Є. С. Хотинський (1877–1959), членами комісії були математик А. К. Сушкевич (1889–1961) та біолог Е. Є. Уманський. Таким чином, у 44 роки вчений, через 10 днів після завершення радянсько-німецької війни, після довгих життєвих випробувань, отримав науковий ступінь. Втім, йому майже 3 роки (до 1948 р.) довелося очікувати затвердження захисту і диплома кандидата наук від ВАК [5, Опись личных дел профессорско-преподавательского состава, уволенных в 1979–1989 гг. Спр. 288. Отдел кадров. Слюсарский Антон Григорьевич, арк. 6].

Таким чином, ці нові документи, які були виявлені нами в Архіві ХНУ імені В. Н. Каразіна, дають нам змогу відкрити, а подекуди уточнити факти з біографії А. Г. Слюсарського. Вони дають нам змогу простежити та проаналізувати його складний шлях до захисту кандидатської дисертації. Антон Григорович є прикладом людини, яка, не дивлячись на життєві перепони, йшла до своєї мети і досягла її. Після захисту своєї роботи він багато років обіймав посаду декана історичного факультету тодішнього ХДУ імені О. М. Горького – з 1947 по 1962 рр., виконував інші професійні і громадські доручення.

Конфлікт інтересів.

Автор заявляє, що конфлікту інтересів щодо публікації цього рукопису немає. Крім того, автор повністю дотримується етичних норм, у тому числі неприпустимості плагіату, фальсифікації даних і подвійної публікації. Цей матеріал ніде не друкувався раніше і на сьогоднішній день не поданий в жодне інше видання.

Список використаної літератури

1. Антон Григорович Слюсарський – професор Харківського університету: Біобібліографічний показник. Харків: ХДУ, 1992. 20 с.
2. Слюсарський Антон Григорович. *Історики Харківського університету: бібліографічний довідник (1905–2012 рр.)*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 226.
3. Слюсарський Антон Григорович. *Радянська енциклопедія історії України*. Київ, 1972. Т. 4. С. 124.
4. Слюсарський Антон Григорович. *Учені вузів Української РСР*. Київ, 1968. С. 397-398.
5. Архів Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

M. V. PROTSENKO, PhD student at the Department of Historiography, Source Studies and Archeology
e-mail: m.protsenko@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5236-4947>

V. N. Karazin Kharkiv National University
4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine

NEW DOCUMENTS FOR THE BIOGRAPHY OF THE HISTORIAN**A. H. SLYUSARSKY (1900/1901–1980)**

Research aim. To review and analyse the documents from the postgraduate file of A. H. Sliusarskyi, Doctor of Historical Sciences, Professor, long-time Dean (1947–1962) of the History Department of the O. M. Gorky Kharkiv State University (nowadays – V. N. Karazin Kharkiv National University).

Methodology. The article was based on general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special historical methods: historical and biographical, historical and comparative, and historical and typological methods.

Scientific novelty. The introduction into scientific circulation of new documents found in the Archives of V. N. Karazin Kharkiv National University, which allow us to reconstruct part of the postgraduate years of A. H. Slyusarsky's life in Kharkiv, in particular, the preparation for the defence of his dissertation research on the topic: “Committees of Poor Peasants of Ukraine in 1920–1921 (before the NEP)”. The file contains his autobiography, a sheet reflecting his work history, etc.

Conclusions. All documents in this file can be divided thematically into those devoted to his biography, official documents on his dissertation defence, and correspondence (in particular, a letter to the vice-rector for scientific work of the university I. M. Bulankin). These materials are not arranged in the file in chronological order. It can be assumed that this is due to the fact that during the Second World War the university was evacuated to Kzyl-Orda (Kazakhstan), and certain documents might not have been preserved in A. H. Sliusarsky's pre-war postgraduate file, so it was collected anew after the university returned to Kharkiv in 1943. Taken together, such biographical documents provide valuable information about his life and work, as well as clarify the mechanisms of dissertation defence during the Second World War. Anton Hryhorovych is an example of a person who, despite life's obstacles, pursued his goal and achieved it.

Keywords: *A. H. Sliusarskyi, historical science, Kharkiv, V. N. Karazin Kharkiv National University, biography, archival sources.*

References

1. Anton Hryhorovych Slyusarsky is a professor at Kharkiv University: Biobibliographic index. Kharkiv: KhDU, 1992. 20 p. (in Ukrainian)
2. Slyusarsky Anton Hryhorovych. *Historians of Kharkiv University: Bibliographic Guide (1905–2012)*. Kharkiv: V. N. Karazin KhNU, 2012. P. 226. (in Ukrainian)
3. Slyusarsky Anton Hryhorovych. *Soviet Encyclopedia of the History of Ukraine*. Kyiv, 1972. Vol. 4. P. 124. (in Ukrainian)
4. Slyusarsky Anton Hryhorovych. *Scientists of Ukrainian SSR universities*. Kyiv, 1968. P. 397-398. (in Ukrainian)
5. Archive of V. N. Karazin Kharkiv National University.

Текст надійшов до редакції 13.03.2025. / The text was received by the editors 13.03.2025.

Текст затверджено до друку 14.04.2025. / The text is recommended for printing 14.04.2025.